

ТВРЂАВЕ СРЕДЊЕГ И ДОЊЕГ ПОДУНАВЉА КАО ОСОВИНА РАЗВОЈА ТУРИЗМА СРБИЈЕ ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА-19

Војислав Деђански

Универзитет у Београду – Географски факултет
Студентски трг 3/III, 11000 Београд, Србија
vojasd@gmail.com

Апстракт: Пандемија ковида-19 захватила је током 2020. године и Републику Србију. Она је утицала на целокупну привреду, али је посебно погодила туризам као привредну делатност. Немогућност одласка у стране државе ради туристичке посете, подстакла је, са друге стране, развој домаћег туризма, и већу посећеност домаћих туристичких вредности. Свакако, треба истаћи да су Рамска и Голубачка тврђава, након обнове, отворене 2020. године, па је и то један од разлога веће посећености ових објеката културе. Средње и Доње Подунавље представљају простор са културним наслеђем који поседује изузетну уметничку, историјску и културну вредност. Циљ овог рада је истраживање утицаја пандемије ковида-19 на развој туризма Средњег и Доњег Подунавља као осовине развоја туризма Србије. У раду ће бити анализирана посећеност три тврђаве (Смедеревска, Рамска, Голубачка) које представљају окосницу и половине развоја туризма не само ове регије, већ и Републике Србије. Подаци које ће се користити, обухватиће период од последње три године, јер се пре тога улазнице за Голубачку и Рамску тврђаву нису продавале. Анализа ће се конкретно односити на број туриста, однос домаћих и страних туриста, као и компарацију између локалитета. Очекивани резултати су већи удео домаћих у односу на стране туристе, већа посећеност Голубачке тврђаве у односу на остала два локалитета, као и повећање броја туриста на свим локалитетима од 2020. године. Резултати овог рада ће бити од користи локалним самоуправама, локалној заједници, али и свим осталим заинтересованим субјектима.

Кључне речи: Подунавље, тврђава, Смедерево, Рам, Голубац, туристички развој

Увод

Средње и Доње Подунавље – географски положај

Средње Подунавље у Србији обухвата подручје Грочанског, Смедеревског и Браничевског Подунавља. Протеже се уз леву и десну обалу Дунава, од Гроцке до улаза Дунава у Ђердапску клисуру, преко територија локалних самоуправа: Гроцка (део града Београда), Смедерево, Пожаревац, Панчево, Ковин, Бела Црква, и дела Великог Градишта. Доње Подунавље обухвата Ђердапско Подунавље до ушћа Тимока у Дунав (Павловић, 2019).

Грочанско Подунавље простира се на територији општине Гроцка, од насеља Винча до насеља Сеоне на територији града Смедерева (24 km). Ограничено је Дунавом са северне и североисточне стране, док су му административне границе следеће: Град Панчево и општина Ковин на северу, Град Смедерево на истоку, општина Младеновац на југу, као и општине Сопот, Вождовац, Звездара и Палилула – делови Града Београда. Грочанско Подунавље се налази на контакту Шумадијског побрђа и војвођанске равнице, што му даје идеалне услове за живот људи и привредни развој.

Смедеревско Подунавље обухвата простор између Дунава на северу, Велике Мораве на истоку и Шумадијског побрђа на западу и југу. То је заправо благо заталасано низијско подручје јужног обода Панонског басена, у североисточном делу Шумадије. Административне границе су на истоку Град Пожаревац, на северу општина Ковин, на западу и југозападу општине Гроцка и Младеновац, на југу општине Велика Плана и Смедеревска Паланка.

Браничевско Подунавље заузима простор између Велике Мораве на западу, Дунава на северу, Голубачке клисуре на истоку и унутрашњег Стига на југу. Обухвата алувијалну равну Дунава од ушћа Велике Мораве до уласка Дунава у Ђердапску клисуру. Простире се кроз територије Града Пожаревца, општине Велико Градиште и мањи део општине Голубац. Браничевском Подунављу припадају и микрорегије Стиг и Браничево. Стиг је плодно подручје које обухвата басен доње Млаве, и претежно је равничарског карактера. Браничево обухвата басен Доњег Пека, од Каонске клисуре до ушћа у Дунав (Павловић, 2019).

Ђердапско (Доње) Подунавље простира се од уласка Дунава у Голубачку клисуру, као прве геоморфолошке структуре у сложеној долини Дунава, све до ушћа Тимока у Дунав у Влашкој низији. Обухвата општине Голубац, Мајданпек, Кладово и Неготин. Ово подручје обухвата и делове микрорегија Пореч и Кључ.

Ковид-19 и туризам

Пандемија ковида-19 захватила је свет, иако је проглашена 2020. године, она и даље траје. Све је почело у Кини, крајем 2019. Током прве половине 2020. епидемија се проширила по целом свету. Готово да није било земље која није имала бар неколико заражених. Земље света су штитиле своје грађане на различите начине, али за већину је било заједничко затварање граница. Забрањена су готово сва туристичка кретања, а путовања ограничена само на најнеопходнија.

У марту 2020. године у Републици Србији уведено је ванредно стање. У марту и априлу број долазака туриста у значајна туристичка места је драстично опао, март је био слабији у односу на 2019. годину за 50%, април је потпуно изгубљен, а у мају доласци у бањским местима су смањени за 71%, а у планинским туристичким дестинацијама за чак 89% (Радивојевић, 2020).

Опоравак туризма почео је тек у јуну, када су ублажене мере против ковид-19, па је пад броја туриста мањи за 19% у бањским местима и 22% у планинским местима, док је пад у другим туристичким местима нешто већи, 53%.

У местима Средњег и Доњег Подунавља, на чијој територији се налазе посматране тврђаве, ситуација је следећа:

Табела 1. Број туриста и ноћења 2019. године

Насеље (општина)	Број туриста 2019.	Страни	Домаћи	Ноћења 2019.	Страни	Домаћи
Смедерево	5.812	3.765	2.047	13.376	8.944	4.432
Велико Градиште	15.531	3.792	11.739	49.527	11.753	37.774
Голубац	7.691	1.342	6.349	11.719	1.665	10.054
Укупно	29.034	8.899	20.135	74.622	22.362	52.260

Извор: Републички завод за статистику

Табела 2. Број туриста и ноћења 2020. године

Насеље (општина)	Број туриста 2020.	Страни	Домаћи	Ноћења 2020.	Страни	Домаћи
Смедерево	2.451	742	1.709	5.905	1.611	4.294
Велико Градиште	28.613	304	28.309	118.580	698	117.882
Голубац	5.621	292	5.329	15.659	458	15.201
Укупно	36.685	1.338	35.347	140.144	2.767	137.377

Извор: Републички завод за статистику

Број туриста на подручју ове три административне јединице је повећан (26,3%) иако је пандемија ковид-19 била у повоју. Смањење броја туриста забележено је на територији града Смедерева (-57,8%) и општине Голубац (-26,9%), док је пораст броја туриста евидентиран на територији општине Велико Градиште (84,2%). Укупан број ноћења повећан је за 87,8%, и то на територији општине Велико Градиште за 139,4% и општине Голубац за 33,6%, док је број ноћења на територији Града Смедерева смањен за 55,8%. Што се тиче структуре туриста, број страних туриста је значајно смањен (-85%), што је и очекивано, због ограничења путовања у Републику Србију.

Број домаћих туриста повећан је за 75,5%, али је важно истаћи да се повећање односи на општину Велико Градиште за 141,1%, док је број домаћих туриста смањен на територији Града Смедерева (-16,5%) и општине Голубац (-16%). Број ноћења у овим општинама, што је веома интересантно, повећан је у 2020. у односу на 2019. годину за 87,8%. Пораст су забележиле општине Велико Градиште (139,4%) и Голубац (33,6%), док је број ноћења у Смедереву смањен за 56,8%.

Оно што је неопходно истаћи јесте чињеница да је број туриста који су посетили Велико Градиште нагло скочио упркос пандемији ковид-19. Ова појава се објашњава чињеницом да су, због немогућности путовања у иностранство, домаћи туристи посећивали купалишта у Србији, а то је у овом случају Сребрно језеро, које представља само једну од неколико вредности ове туристички перспективне општине (Белиј и Тодоровић, 2018).

Што се тиче односа домаћих и страних туриста, у 2019. години страни туристи су чинили 30,65% укупних долазака, док су домаћи туристи чинили 69,3%. Град Смедерево је у 2019. години имао веће учешће страних туриста (64,7%), док су остале две општине имале доминантно учешће домаћих туриста у туристичком промету, и то Велико Градиште 75,5% и Голубац 82,5%.

Те године је у Смедереву одржано велико такмичење Битке нација у средњовековним борбама, што је утицало на нешто већи број страних туриста. Следеће године ситуација се значајно променила због пандемије. Домаћи туристи су чинили скоро цео туристички промет ових општина. Ово се посебно огледа у примерима општина Голубац и Велико Градиште, где је учешће домаћих туриста било 94,8%, односно 98,9%. У Смедереву је тај број нешто мањи, 69,7%.

Слична је ситуација и са бројем ноћења, односно бројем ноћења домаћих и страних туриста. У првој посматраној години, Смедерево има веће учешће ноћења страних туриста у односу на домаће, 66,8%, док општине Велико Градиште (76,2%) и Голубац (85,8%) имају знатно веће учешће ноћења домаћих туриста. Већ следеће године све три општине су имале доминантно учешће ноћења домаћих туриста у укупном броју ноћења, и то Велико Градиште 99,4%, Голубац 97% и Смедерево 72,7%.

Тврђаве Средњег и Доњег Подунавља (Смедерево, Рам, Голубац)

Тврђаве на Дунаву представљају озбиљан туристички потенцијал српског Подунавља. Ова утврђења су грађена углавном уз саму реку, на раскрсници важних путева и у близини великих насеља. Значај ових утврђења за Србију је некада био велики у одбрамбеном и геостратешком смислу, а данас је то пре свега туристички значај. Ова утврђења повезује заједнички одбрамбени карактер и историја, као и чињеница да су географски повезана (Терзић, 2014).

Смедеревска тврђава подигнута је у 15. веку. Грађена је од 1428. до 1430. године. У време изградње била је неопходна средњовековној српској држави, јер је после смрти Стефана Лазаревића деспот Ђурађ Бранковић морао да врати Београд Угарској. Локација је изабрана због одличног геостратешког положаја, на ушћу реке Језаве у Дунав. Тврђава је троугластог облика, површине 10,5 хектара и сматра се највећом равничарском тврђавом у Европи. Састоји се из два дела: Малог и Великог града (Вуковић и др., 2017).

Мали град је језгро тврђаве. Има троугласту основу, са две краће странице окренуте према Дунаву и Језави, док је трећа страна окренута ка Великом граду. Од Великог града је одвојен јарком са водом и дрвеним мостом. У Малом граду се налазио двораци деспота Ђурђа Бранковића, где је живео са породицом. Претпоставља се да су постојале просторије за смештај слуге и војног особља, као и просторије за чување хране и барута (Павловић, 1980).

Велики град је изграђен од 1430. до 1439. године, а проширен је између 1444. и 1453. године. Његов циљ је био да заштити околно становништво од турских напада. Такође има троугласту основу, а заштићена је водом са свих страна. Смедеревска тврђава пала је у руке Турака 1459. Турци су касније подигли неколико објеката који нису сачувани. Верује се да је у центру Великог града постојала и мала џамија. Смедерево се у 16. и 17. веку профилисало као већи оријентални град, који је наизменично био у рукама Турске и Аустрије. У 18. веку, у периоду 1718–1739, по Пожаревачком миру, Смедерево је припало Аустријанцима. У другој половини 18. века Турци су контролисали Смедеревску тврђаву осим у периоду 1788–1791. Током Првог српског устанка, Смедерево је било седиште Правитељствујућег совјета, тадашње Владе. Међутим, после пада устаничке Србије, Смедерево је остало под турском влашћу све до 1867. године, када је кључ града предат кнезу Михајлу Обреновићу (Павловић, 1967). Смедеревска тврђава је у 20. веку успела да „преживи” велику експлозију која се догодила 5. јуна 1941. године, када је већи део тврђаве срушен. Крајем истог века обновљен је значајан део архитектонског комплекса, а предвиђена је и свеобухватна обнова која би омогућила адекватно коришћење тврђаве (Вуковић и др., 2017).

Рамска тврђава се налази на десној обали Дунава, између Костолца и Великог Градишта, у селу Рам. Према историјским изворима, подигнута је крајем 15. века, 1483. године од Турака. Тврђава је подигнута за одбрану од Угарске. Рам је имао озбиљнији стратешки значај све до 1521. године, када се граница Турског царства померила на север. Око тврђаве је развијено насеље у коме је живело локално становништво (Џуњак, 2008).

Тврђава је подигнута на стеновитом платоу, изнад самог Дунава, како би се лакше контролисала пловидба и прелазак реке. Након што су Турци освојили Банат, Рам је изгубио сваки значај као погранични град. Рам је у 17. веку био веома јака тврђава и добро снабдевена топовима. Турци су Рам држали до почетка 18. века, када су га изгубили у рату са Аустријом. Крајем 18. века тврђава је уништена. С обзиром на то да је утврђено да тврђава касније није обнављана, сматра се да је тврђава тада већ била напуштена. Средином 19. века Турци напуштају Рам. Тврђава је реновирана 2020. године и од тада се евидентирају посетиоци.

Голубачка тврђава се налази на улазу Дунава у Ђердапску клисуру, на десној обали, нешто низводно од данашњег насеља. Првобитно је био намењена за одбрану од хладног оружја, али је временом прилагођен за одбрану од ватреног оружја. Голубац се први пут помиње у 14. веку, у мађарским повељама и турским списима. Међутим, сматра се да је горњи део изграђен у 13. веку, за време краља Драгутина, док је приморски крај изграђен у 14. веку, пре 1389. године.

Голубачки град је имао изузетан геостратешки положај. Налази се на месту где се река сужава да контролише некадашњи пут цара Трајана. Тврђави је било готово немогуће прићи, јер је подигнута на оштром гребену. Такав приступ је омогућио потпуну контролу друмског и речног саобраћаја кроз Ђердапску клисуру.

У 15. веку Голубачка тврђава је прво била у власништву Србије и представљала је тампон зону између Турске и Мађарске. Годину дана пре пада Смедерева, тврђава је враћена Турцима. У 16. веку тврђава је била у турским рукама, а после турског освајања Баната изгубила је статус пограничног насеља. Голубац је био под влашћу Турака до 1683. године, када га је заузео аустријски цар Леополд Први. После Пожаревачког мира, 1718. године, Турци су повратили контролу над Голупцем, који је под власт Србије дошао тек после Другог српског устанка, где и даље остаје. Реконструкција Голубачке тврђаве започета је 2012. године. Тврђава је комплетно реконструисана и отворена за посетиоце у марту 2019. године.

Анализа посете Смедеревске, Рамске и Голубачке тврђаве

У другој половини 21. века културни туризам Подунавља је у експанзији. Две велике тврђаве Доњег Подунавља су обновљене и отворене за посетиоце 2019. и 2020. године. Током пандемије корона вируса, тврђаве су биле главне туристичке атракције овог дела Србије.

Број посетилаца ове три тврђаве се мењао током посматране три године. Као релевантне студијске године узете су 2019, 2020. и 2021. Према подацима релевантних јавних предузећа, Смедеревску тврђаву је у 2019. години посетило 39.657 посетилаца. У ову цифру се рачуна само број продатих улазница за Мали град Смедеревске тврђаве, док се улаз у Велики град не наплаћује, па због тога нема евиденције о остатку туриста. Исте године Смедеревска тврђава је била домаћин Битке нација, средњовековног борбеног такмичења које је привукло туристе из целог света. Према проценама Туристичке организације Смедерева, манифестацију је посетило око 20.000 људи.

Голубачка тврђава је отворена у марту 2019. године, а према подацима ЈП „Голубачки град-Тврђава“ до краја године тврђаву је посетило 120.000 људи. У 2019. тврђава Рам је још увек била у реновирању, а у то време је било око 7.000 незваничних посетилаца. Следеће године, упркос пандемији, Голубачка и Рамска утврђења бележе значајан пораст посећености. Према званичним подацима, Голубачку тврђаву у 2020. посетило је 137.620 људи, док је Рамску тврђаву посетило 50.000 туриста. Смедеревска тврђава забележила је пад броја туриста у 2020. години, а посетила ју је 26.121 особа. Следеће, 2021. године, Рамска и Смедеревска тврђава бележе пораст броја туриста у односу на 2020. Рамску тврђаву посетило је 60.000 туриста, а Смедерево 31.899 туриста. Голубачка тврђава забележила је благи пад броја туриста у 2021. години, а укупан број посетилаца износио је 130.866.

Што се тиче структуре посетилаца, највећи број туриста су домаћи туристи. То су углавном посете ђачких екскурзија, група пензионера, студената, као и породица са децом. Од страних туриста, Голубачку тврђаву највише посећују туристи из САД и Канаде, преко речних крстарења, а има и Румуна, Мађара и Пољака. Тврђаву Рам највише посећују туристи из Румуније, Аустрије, Немачке, Италије, Турске и Француске, док Смедеревску тврђаву посећују највише туристи из Мађарске, Русије, Кине, Израела, Босне и Херцеговине, Северне Македоније и Румуније.

Голубачка тврђава се издваја у односу на друге две. Постоји неколико разлога зашто је то тако:

1. Квалитетан маркетинг
2. Квалитетна саобраћајна инфраструктура
3. Повољан саобраћајни и географски положај
4. Разноврсност садржаја
5. Атрактивност локације

Смедеревска тврђава као туристичка локација има недостатке у виду пратећих садржаја и близине индустријске зоне, док Рамска тврђава има нешто неповољнији саобраћајно-географски положај и слабије развијену саобраћајну инфраструктуру.

У наредном периоду планирани су радови на додатној рестаурацији Смедеревске тврђаве, као и додатним садржајима за туристе. Други проблем који Смедерево има је недостатак пристаништа за путничке бродове, па путници са крузера не могу да сврате до Смедеревске тврђаве.

Закључак

Тврђаве у Средњем и Доњем Подунављу представљају основу развоја туризма у Србији током и након пандемије ковида-19. Пандемија ковида-19 условила је да грађани Србије остану у својој земљи. Домаће туристичке организације су то покушале да искористе промовишући домаћи туризам. Голубачка тврђава је једна од дестинација која је у потпуности искористила прилику и

промовисала се као једна од најатрактивнијих дестинација у Србији. Тврђава Рам, отворена 2020. године, такође је искористила новонасталу ситуацију и наметнула се као једно од најзначајнијих места на мапи културно-историјских споменика Србије. Смедеревска тврђава није у потпуности успела да искористи прилику која се указала. Проблеми везани за ову тврђаву нису у потпуности решени, што је довело до нешто мање посећености у односу на поменуте тврђаве.

У наредном периоду потребно је ове туристичке вредности повезати у једну целину, односно туристичку руту. На овој траси могуће је додати Лепенски вир, као неолитско налазиште, тврђаву Фетислам и Виминацијум, римско налазиште. Да би се максимално искористио потенцијал који ова рута има, потребно је решити неколико проблема:

1. Инфраструктура (повезати ове локалитете новом квалитетном саобраћајницом, изградити речне пристаништа итд.)
2. Маркетинг (промовисати ову руту на различите начине)
3. Додати нове садржаје привлачне туристима
4. Повезати туризам са другим привредним делатностима, што би подстакло развој целокупне привреде

Број домаћих туриста је знатно већи од броја страних туриста у посматраном периоду, Голубачка тврђава као нова локација, на прави начин промовисана са много садржаја има највећи број посета, док број туриста не расте на све три локације, већ углавном стагнира.

Literature

- Belij, M., Todorović, N. (2018). Uloga domaćeg turizma u ravnomernom regionalnom razvoju na primeru Istočne i Južne Srbije. U: Lokalna samouprava u uređenju prostora i naselja. Trebinje: Asocijacija prostornih planera Srbije.
- Radivojević, A. (2020). Turistički sektor u republici Srbiji tokom trajanja pandemije.
- Вуковић, В., Ерцеган, С., Пихлер, В., Лазовић, М. (2017). Тврђаве на Дунаву. Нови Сад: Прометеј.
- Павловић, Л. (1967). Смедеревска тврђава 1815-1867. Смедерево: Народни музеј.
- Павловић, Л. (1988). Смедерево и Европа: 1381-1918. Смедерево: Музеј у Смедереву.
- Павловић, М. (2019). Географске регије Србије 1 –панонска макрорегија. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Терзић, А. (2014). Перспективе развоја културне руте Тврђаве на Дунаву у функцији обогаћивања туристичке понуде Србије. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Цуњак, М. (2008). Рам и Рамска тврђава кроз векове. Пожаревац: Народни музеј, Смедерево; Регионални завод за заштиту споменика културе.
- Републички завод за статистику (2020). Општине и региони у Републици Србији 2020. Београд: Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2021). Општине и региони у Републици Србији 2021. Београд: Републички завод за статистику.

FORTRESSES OF THE MIDDLE AND LOWER DANUBE REGIONS AS AN AXIS OF SERBIAN TOURISM DEVELOPMENT DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Vojislav Dedanski

University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg 3/III, 11000 Belgrade, Serbia
vojasd@gmail.com

Abstract: During 2020, the COVID-19 pandemic also affected the Republic of Serbia. It affected the entire economy, but especially tourism as an economic activity. The impossibility of going to foreign countries for the sake of a tourist visit, on the other hand, encouraged the development of domestic tourism and increased attendance of domestic tourist attractions. Certainly, it should be pointed out that the Ram and Golubac fortresses, after renovation, were opened in 2020, so that is one of the reasons for the greater number of visitors to these cultural facilities. Middle and Lower Danube regions are an area with cultural heritage that has exceptional artistic, historical and cultural value. The aim of this paper is to research the impact of the COVID-19 pandemic on tourism development in Middle and Lower Danube as the axis of tourism development in Serbia. The paper will analyze tourism visitation of three fortresses (Smederevo, Ram, Golubac), which represent the backbone and poles of tourism development not only in this region, but also in the Republic of Serbia. The used data will cover the period of the last three years, because tickets for Golubac and Ram fortresses were not sold before that period. The analysis will focus on the number of tourists, the ratio of domestic and foreign tourists, as well as the comparison between these facilities. The expected results are a higher share of local tourists compared to foreign tourists, higher attendance at the Golubac Fortress compared to the other two locations, as well as an increase in the number of tourists in all locations from 2020. The results of this work will be useful to local governments, the local community, and all other interested entities.

Keywords: Danube region, fortress, Smederevo, Ram, Golubac, tourism development

Introduction

Middle and Lower Danube Region - geographical position

The Middle Danube region in Serbia includes the area of Grocka, Smederevo and Braničevo Danube region. It extends from the left and right banks of the Danube, from Grocka to the entrance of the Danube to the Iron Gate gorge, through the territories of local governments: Grocka (part of the City of Belgrade), Smederevo, Požarevac, Pančevo, Kovin, Bela Crkva, and part of Veliko Gradište. Lower Danube region covers the area of the Iron Gate Danube region up to the confluence of the Timok and the Danube (Pavlović, 2019).

The Grocka Danube region extends on the territory of the municipality of Grocka, from the village of Vinča to the settlement of Seone on the territory of the town of Smederevo (24 kilometers). It is bordered by the Danube River in the north and northeast, and the borders are determined administratively (it borders the City of Pančevo, the municipality of Kovin in the north, the City of Smederevo in the east, the municipality of Mladenovac in the south, as well as the municipalities of Sopot, Voždovac, Zvezdara and Palilula). Grocka Danube region is located at the contact of Šumadija hill and Vojvodina plain, which gives it ideal conditions for people's life and economic development.

Smederevo Danube region includes the area between the Danube in the north, Velika Morava in the east and Šumadija hills in the west and south. It is actually a gently undulating lowland area of the southern rim of the Pannonian Basin, in the northeastern part of Šumadija. The administrative borders

are in the east the City of Požarevac, in the north the municipality of Kovin, in the west and southwest the municipalities of Grocka and Mladenovac, in the south the municipalities of Velika Plana and Smederevska Palanka.

Braničevo Danube region occupies the area between Velika Morava in the west, the Danube in the north, the Golubac gorge in the east and the inner Stig in the south. It covers the alluvial plain of the Danube from the mouth of the Velika Morava until the entrance of the Danube into the Iron Gate gorge. In this area are the territories of the City of Požarevac, the municipality of Veliko Gradište and a small part of the municipality of Golubac. The microregions of Stig and Braničevo also belong to Braničevo Danube region. Stig is a fertile region that includes the basin of the lower Mlava, and is predominantly flat in character. Braničevo includes the Lower Pek basin, from the Kaon gorge to the mouth of the Danube (Pavlović, 2019).

The Iron Gate Danube region stretches between the entry of the Danube into the Golubac gorge, as the first geomorphological structure in the composite Danube valley, all the way to the confluence of the Timok and the Danube in the Wallachian Lowland. It includes the municipalities of Golubac, Majdanpek, Kladovo and Negotin. This area also includes parts of the Poreč and Ključ microregions.

COVID-19 and tourism

The Covid 19 epidemic has gripped the world. Even though it's 2022, it's still going on. It all started in China, at the end of 2019. During the first half of 2020, the epidemic spread throughout the world. There was almost no country that did not have at least a few infected people. The countries of the world protected their citizens in different ways, but one that was common to most was the closing of the borders. Almost all tourist movements were prohibited, and travel was limited to only the most necessary.

A state of emergency was introduced in the Republic of Serbia in March 2020. In March and April, the number of tourist arrivals in important tourist places dropped significantly, March was weaker compared to 2019 by 50%, April was totally lost, and in May arrivals decreased in spa places by 71%, and in mountain tourist destinations by as much as 89% (Radivojević, 2020).

The recovery of tourism was only present in June, when the measures against COVID-19 were eased, so the drop in the number of tourists was lower by 19% in spa towns and 22% in mountain towns, while the drop in other tourist towns was slightly higher, 53%.

In the places of Middle and Lower Danube, on the territories of which the observed fortresses are located, the situation is as follows:

Table 1. Number of tourists and overnight stays in 2019

Settlement (municipality)	Number of tourists in 2019.	Foreign	Domestic	Overnight stays in 2019.	Foreign	Domestic
Smederevo	5.812	3.765	2.047	13.376	8.944	4.432
Veliko Gradište	15.531	3.792	11.739	49.527	11.753	37.774
Golubac	7.691	1.342	6.349	11.719	1.665	10.054
Total	29.034	8.899	20.135	74.622	22.362	52.260

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia

Table 2. Number of tourists and overnight stays in 2020

Settlement (municipality)	Number of tourists in 2020.	Foreign	Domestic	Overnight stays in 2020.	Foreign	Domestic
Smederevo	2.451	742	1.709	5.905	1.611	4.294
Veliko Gradište	28.613	304	28.309	118.580	698	117.882
Golubac	5.621	292	5.329	15.659	458	15.201
Total	36.685	1.338	35.347	140.144	2.767	137.377

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia

The number of tourists in the area of these three administrative units increased (26.3%) even though the COVID-19 epidemic was in its infancy. A decrease in the number of tourists was recorded in the territory of the City of Smederevo (-57.8%) and the municipality of Golubac (-26.9%), while an increase in the number of tourists was recorded in the territory of the municipality of Veliko Gradište (84.2%). The total number of overnight stays increased by 87.8%, namely in the territory of the municipality of Veliko Gradište by 139.4% and the municipality of Golubac by 33.6%, while the number of overnight stays in the territory of the City of Smederevo decreased by 55.8%. As for the structure of tourists, the number of foreign tourists decreased significantly (-85%), which is expected, due to restrictions on travel to the Republic of Serbia.

The number of domestic tourists increased by 75.5%, but it is important to point out that the increase refers to the municipality of Veliko Gradište by 141.1%, while the number of domestic tourists decreased in the territory of the City of Smederevo (-16.5%) and the municipality of Golubac (-16%). The number of overnight stays in these municipalities, which is very interesting, increased in 2020 compared to 2019, by 87.8%. The municipalities of Veliko Gradište (139.4%) and Golubac (33.6%) recorded an increase, while the number of overnight stays in Smederevo decreased by 56.8%.

What is necessary to point out is the fact that the number of tourists who visited Veliko Gradište jumped sharply despite the COVID-19 epidemic. This phenomenon is explained by the fact that, due to the impossibility of traveling abroad, domestic tourists visited bathing destinations in Serbia, which in this case Silver Lake, which represents only one of the several tourist values of this tourist perspective municipality (Belij & Todorović, 2018).

As for the ratio of domestic and foreign tourists, in 2019, foreign tourists accounted for 30.65% of total arrivals, while domestic tourists accounted for 69.3%. In 2019, the city of Smederevo had a higher share of foreign tourists (64.7%), while the other two municipalities had a dominant share of domestic tourists in the tourist traffic, namely Veliko Gradište 75.5% and Golubac 82.5%.

That year, a large competition of the battle of nations in medieval battles was held in Smederevo, and this had an effect on a somewhat larger number of foreign tourists. The following year, the situation changed significantly due to the pandemic. Domestic tourists accounted for almost the entire tourist traffic of these municipalities. This is particularly reflected in the examples of the municipalities of Golubac and Veliko Gradište, where the share of domestic tourists was 94.8% and 98.9%, respectively. In Smederevo, that number is slightly lower, 69.7%.

The situation is similar with the number of overnight stays, i.e. the number of overnight stays by domestic and foreign tourists. In the first observed year, Smederevo has a higher share of overnight stays by foreign tourists compared to domestic ones, 66.8%, while the municipalities of Veliko Gradište (76.2%) and Golubac (85.8%) have a significantly higher share of overnight stays by domestic tourists. Already the following year, all three municipalities had a dominant share of overnight stays by domestic tourists in the total number of overnight stays, namely Veliko Gradište 99.4%, Golubac 97% and Smederevo 72.7%.

Middle and Lower Danube fortresses (Smederevo, Ram, Golubac)

The fortresses on the Danube represent a serious tourist potential of the Serbian Danube region. These fortifications were built mostly along the river itself, at the intersection of important roads, and near large settlements. The significance of these fortifications for Serbia used to be great in terms of defense and geostrategy, while today it is primarily a touristic significance. These fortifications are connected by a common defensive character and history, as well as the fact that they are geographically connected (Terzić, 2014).

The Smederevo fortress was built in the 15th century. It was built from 1428 to 1430. At the time of its construction, it was necessary for the medieval Serbian state, because after the death of Stefan Lazarević, Despot Đurađ Branković had to return Belgrade to Hungary. The location was chosen due to its excellent geostrategic position, at the confluence of the Jezava River and the Danube. The fortress has a triangular shape, an area of 10.5 hectares, and is considered to be the largest lowland fortress in Europe. It consists of two parts: Small and Big Town (Vuković et al., 2017).

The small town is the core of the fortress. It has a triangular base, with two shorter sides facing the Danube and Jezava, while the third side faces the Great City. It is separated from the Big City by a moat with water and a wooden bridge. The castle of the despot Đurađ Branković was located in Mali grad, where he lived with his family. It is assumed that there were rooms for the accommodation of servants and military personnel, as well as rooms for storing food and gunpowder (Pavlović, 1980).

The big town was built from 1430 to 1439, and was extended between 1444 and 1453. His goal was to protect the surrounding population from Turkish attacks. It also has a triangular base, and was protected by water from all sides. The Smederevo fortress fell into the hands of the Turks in 1459. The Turks later built several buildings that have not been preserved. It is believed that there was a small-scale mosque in the center of the Great City. In the 16th and 17th centuries, Smederevo profiled itself as a larger oriental town, which was alternately in the hands of Turkey and Austria. In the 18th century, in the period 1718–1739, according to the Peace of Požarevac, Smederevo belonged to the Austrians. In the second half of the 18th century, the Turks controlled the Smederevo Fortress except for the period 1788–1791. During the First Serbian Uprising, Smederevo was the seat of the Praviteljstvjujušči sovjet, a kind of government. However, after the fall of insurgent Serbia, Smederevo remained under Turkish rule until 1867, when the key to the city was handed over to Prince Mihajlo Obrenović (Pavlović, 1967). In the 20th century, the Smederevo fortress managed to “survive” the big explosion that took place on June 5, 1941, when most of the fortress was demolished. At the end of the same century, a significant part of the architectural complex was restored, and a comprehensive renovation is planned that would enable adequate use of the fortress (Vuković et al., 2017).

The Ram Fortress is located on the right bank of the Danube, between Kostolac and Veliko Gradište, in the village of Ram. According to historical sources, it was built at the end of the 15th century, in 1483 by the Turks. The fortress was built for defense against Hungary. Ram had a more serious strategic importance until 1521, when the border of the Turkish empire moved to the north. A settlement was developed around the fortress where civilians lived (Cunjak, 2008).

The fortress was built on a rocky plateau, above the Danube itself, in order to control navigation and the crossing of the river more easily. After the Turks conquered the Banat, Ram lost all importance as a border town. In the 17th century, Ram was a fortress very strong and well supplied with cannons. The Turks held Ram until the beginning of the 18th century, when they lost it in the war with Austria. At the end of the 18th century, the fortress was destroyed. Given that it was established that the fortress was not rebuilt later, it is considered that the fortress was already abandoned then. In the middle of the 19th century, the Turks left Ram. The fortress was renovated in 2020 and visitors have been registered since then.

The Golubac fortress is located at the entrance of the Danube to the Iron Gate gorge, on the right bank, slightly downstream from the present-day settlement. It was originally intended for defense against cold weapons, but over time it was adapted for defense against firearms. The town of Golubac was mentioned for the first time in the 14th century, in Hungarian charters and Turkish writings. However, it is considered that the upper area was built in the 13th century, during the reign of King Dragutin, while the coastal area was built in the 14th century, before 1389.

The town of Golubac had an exceptional geostrategic position. It is located at the point where the river narrows to control the former road of Emperor Trajan. The fortress was almost impossible to approach, because it was built on a sharp ridge. Such access allowed for complete control of road and river traffic through the Iron Gate gorge.

In the 15th century, the Golubac fortress was first owned by Serbia, and represented a buffer zone between Turkey and Hungary. A year before the fall of Smederevo, the fortress was returned to the Turks. In the 16th century, the fortress was in Turkish hands, and after the Turkish conquest of Banat, it lost the status of a border settlement. Golubac was under the rule of the Turks until 1683, when it was occupied by the Austrian Emperor Leopold I. After the Peace of Požarevac, in 1718, the Turks regained control of Golubac, which only came under the rule of Serbia after the Second Serbian Uprising, where it remains. The reconstruction of Golubac Fortress was started in 2012. The fortress was completely reconstructed and opened for visitors in March 2019.

Analysis of attendance at the Smederevo, Ram and Golubac fortresses

In the second half of the 21st century, the cultural tourism of the Danube region is expanding. The two large fortresses of Lower Danube have been restored and opened for visitors in 2019 and 2020. During the corona virus pandemic, fortresses were the main tourist attractions of this part of Serbia.

The number of visitors to these three fortresses changed during the observed three years. 2019, 2020, and 2021 were taken as the relevant study years. According to data from relevant public companies, in 2019, Smederevo Fortress had 39,657 visitors. This figure only counts the number of tickets sold for the Small Town of Smederevo Fortress, while the entrance to the Big Town is not charged, and for that reason there is no record of the rest of the tourists. In the same year, Smederevo Fortress hosted the battle of the nations, a medieval fighting competition that attracted tourists from all over the world. According to the estimates of the tourist organization of Smederevo, the event was visited by about 20,000 people.

The Golubac Fortress was opened in March 2019, and according to the data of the Public Enterprise “Golubački Grad-Fortress” by the end of the year, the fortress was visited by 120,000 people. In 2019, Ram Fortress was still under renovation, and there were around 7,000 unofficial visitors at that time. The following year, despite the epidemic, Golubačka and Ramska forts recorded a significant increase in the number of visitors. According to official data, 137,620 people visited Golubac Fortress in 2020, while 50,000 tourists visited Ramska Fortress. The Smederevo Fortress recorded a decrease in the number of tourists in 2020, and it was visited by 26,121 people. Next year, in 2021, the Ram and Smederevo fortresses record an increase in the number of tourists compared to 2020. Ram Fortress was visited by 60,000 tourists, and Smederevo by 31,899 tourists. Golubac Fortress recorded a slight decrease in the number of tourists in 2021, and the total number of visitors was 130,866.

Regarding the structure of visitors, the largest number of tourists are domestic tourists. These are mainly visits by student excursions, groups of pensioners, students, as well as families with children. Of the foreign tourists, the Golubac Fortress is mostly visited by tourists from the United States and Canada, via river cruises, and there are also Romanians, Hungarians and Poles. Ram Fortress is visited mostly by tourists from Romania, Austria, Germany, Italy, Turkey and France, while Smederevo Fortress is visited mostly by tourists from Hungary, Russia, China, Israel, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia and Romania.

The Golubac Fortress stands out compared to the other two. There are several reasons why this is so:

1. Quality marketing
2. Quality traffic infrastructure
3. Favorable traffic and geographical position
4. Diversity of content
5. Attractiveness of the location

The Smederevo Fortress as a tourist location has disadvantages in the form of the lack of accompanying content and proximity to an industrial zone, while the Ramska Fortress has a slightly less favorable traffic and geographical position and a less developed traffic infrastructure.

In the following period, works are planned on the additional restoration of the Smederevo Fortress, as well as on additional contents for tourists. Another problem that Smederevo has is the lack of piers for passenger ships, so passengers from cruise ships can not stop by the Smederevo Fortress.

Conclusion

The fortresses in the Middle and Lower Danube represent the basis of the development of tourism in Serbia during and after the COVID-19 pandemic. The COVID-19 pandemic caused Serbian citizens to stay in their country. Domestic tourism organizations tried to take advantage of this by promoting domestic tourism. Golubac Fortress is one of the destinations that fully utilized the opportunity and promoted itself as one of the most attractive destinations in Serbia. The Ram Fortress, opened in 2020, also took advantage of the new situation and established itself as one of the most important sites on the map of cultural and historical monuments of Serbia. The Smederevo fortress did not fully manage to take advantage of the opportunity that arose. The problems associated with this fortress have not been fully resolved, which has led to slightly lower attendance compared to the aforementioned fortresses.

In the following period, it is necessary to connect these tourist values into one unit, that is, a tourist route. In this route it is possible to add Lepenski vir, as a Neolithic site, Fetislam fortress, and Viminacium, a Roman site. In order to make the most of the potential that this route has, several problems need to be solved:

1. Infrastructure (connect these localities with a new high-quality road, build river piers, etc.)
2. Marketing (promote this route in different ways)
3. Add new contents attractive to tourists
4. To connect tourism with other economic activities, which would stimulate the development of the whole economy

The number of domestic tourists is significantly higher than the number of foreign tourists in the observed period, the Golubac fortress as a new location, promoted in the right way with a lot of content has the highest number of visits, while the number of tourists does not increase in all three locations, but mostly stagnates.

Literature

- Belij, M., Todorović, N. (2018). The role of domestic tourism in balanced regional development on the example of Eastern and Southern Serbia. In: Local self-government in spatial planning and settlements. Trebinje: Association of Spatial Planners of Serbia. [In Serbian: Belij, M., Todorović, N. (2018). Uloga domaćeg turizma u ravnomernom regionalnom razvoju na primeru Istočne i Južne Srbije. U: Lokalna samouprava u uređenju prostora i naselja. Trebinje: Asocijacija prostornih planera Srbije].
- Radivojević, A. (2020). The tourism sector in the Republic of Serbia during the pandemic. *Reviews*, pp 56–60. [In Serbian: Radivojević, A. (2020). Turistički sektor u republici Srbiji tokom trajanja pandemije].
- Vuković, V., Ercegan, S., Pihler, V., Lazović, M. (2017). *Fortresses on the Danube*. Novi Sad: Prometheus. [In Serbian: Вуковић, В., Ерцеган, С., Пихлер, В., Лазовић, М. (2017). Тврђаве на Дунаву. Нови Сад: Прометеј].
- Pavlović, L. (1967). *Smederevo Fortress 1815-1867*. Smederevo: National Museum. [In Serbian: Павловић, Л. (1967). Смедеревска тврђава 1815-1867. Смедерево: Народни музеј].
- Pavlović, L. (1988). *Smederevo and Europe: 1381-1918*. Smederevo: Museum in Smederevo. [In Serbian: Павловић, Л. (1988). Смедерево и Европа: 1381-1918. Смедерево: Музеј у Смедереву].
- Pavlović, M. (2019). *Geographical regions of Serbia I–Pannonian macroregion*. Belgrade: University of Belgrade–Faculty of Geography. [In Serbian: Павловић, М. (2019). Географске регије Србије I–панонска макрорегија. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет].
- Terzić, A. (2014). *Perspectives of the development of the cultural route of Fortresses on the Danube in the function of enriching Serbia's tourist offer*. Belgrade: Geographical Institute “Jovan Cvijić” SANU. [In Serbian: Терзић, А. (2014). Перспективе развоја културне руте Тврђаве на Дунаву у функцији обогаћивања туристичке понуде Србије. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ].
- Cunjak, M. (2008). *Ram and the Ram fortress through the centuries*. Pozarevac: National Museum Smederevo; Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments. [In Serbian: Џуњак, М. (2008). Рам и Рамска тврђава кроз векове. Пожаревац: Народни музеј, Смедерево; Регионални завод за заштиту споменика културе].
- Republic Institute of Statistics (2020). *Municipalities and regions in the Republic of Serbia in 2020*. Belgrade: Republic Institute of Statistics. [In Serbian: Републички завод за статистику (2020). Општине и региони у Републици Србији 2020. Београд: Републички завод за статистику].
- Republic Institute of Statistics (2021). *Municipalities and regions in the Republic of Serbia in 2021*. Belgrade: Republic Institute of Statistics. [In Serbian: Републички завод за статистику (2021). Општине и региони у Републици Србији 2021. Београд: Републички завод за статистику].